

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-3.6>**І. М. Мельничук**

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ ТРЕНІНГІВ

У статті узагальнено, що взаємодія типу «людина – людина» є основою діяльності представників соціономічних спеціальностей, які покликані виявляти специфічні підходи до організації оптимальної міжособистісної взаємодії на основі сформованої соціальної та комунікативної компетентності. Актуалізовано використання в підготовці представників соціономічних професій спеціальних технологій, в умовах яких вони матимуть змогу виявити власний рівень готовності, компетентності, праксеологічних умінь і навичок налагоджувати оптимальні міжособистісні взаємини. Для організації ефективної міжособистісної взаємодії в роботі за фахом необхідно надати змогу майбутнім випускникам вищої школи (педагогам, соціальним і медичним працівникам та ін.) апробувати свою здатність комунікувати з іншими ще під час навчання. Найбільш доречним буде використання навчальних тренінгів – взаємопов'язаних ігрових чи ситуативних задач, підібраних відповідно до окреслених цілей і завдань, основою яких є моделі професійної взаємодії.

Використання навчальних тренінгів у підготовці майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей спрямовується на зміну установок і поведінки людей завдяки груповій взаємодії, де група, як своєрідне дзеркало, дає змогу побачити себе очима інших. Відтворення зразків такої взаємодії в майбутній професійній діяльності уможлиблюється в умовах моделювання ігрових ситуацій міжособистісної взаємодії. Тому дидактичні ігри є важливим методом у тренінговій програмі. Участь студентів у виконанні квазіпрофесійних ролей у процесі проведення дидактичних ігор має на меті: розвиток у майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей комунікативних умінь і навичок безпосереднього міжособистісного спілкування; активізацію учасників освітнього процесу; мотивацію до набуття професійного досвіду, позаяк має практичне спрямування на формування соціальної компетентності; зміну установок, оскільки студенти мають змогу визначити оптимальні та хибні дії на практиці; безпосереднє представлення навчального матеріалу в змодельованій квазіпрофесійній ситуації, хоча й в ігровій формі; наглядну демонстрацію застосування теоретичних знань у практичних ситуаціях професійної взаємодії; розвиток поведінкової гнучкості та ін.

Ключові слова: соціономічні спеціальності, фахівці, соціальна компетентність, навчальні тренінги, дидактичні ігри.

Постановка проблеми. У наукових колах широко використовуються різні підходи до структурування професій, що дає змогу виокремити кілька специфічних груп на основі професійної взаємодії. За класифікацією Є. Клімова, уможлиблюється створення так званої «оглядової «карти» світу професій» [10]. У першому ярусі класифікації професій, за Є. Клімовим, виокремлюються п'ять типів, в яких людина взаємодіє з природою, технікою, знаковою системою, художніми образами та іншими людьми. Взаємодія на рівні «людина – людина» є основою діяльності представників соціономічних спеціальностей. До таких професій зараховують учителів, фахівців медицини, соціальних працівників, бібліотекарів та ін., основною функцією яких є здійснення певного впливу (виховного, навчального, переконувального, просвітницького, соціального тощо) на іншу людину (учня/студента, пацієнта, відвід-

увачів закладів культури (наприклад, бібліотеки) чи соціальної служби). Загальною характеристикою соціономічних професій є відсутність єдиних, незмінних і жорстких вимог до самого процесу професійної взаємодії, позаяк щоразу в системі «людина–людина», з одного боку, є підготовлений фахівець, а з другого – інша особистість зі своїми суб'єктивними характеристиками, особливостями і потребами. Отже, представники соціономічних спеціальностей покликані виявляти специфічні підходи до організації оптимальної міжособистісної взаємодії, що потребує від них сформованої соціальної та комунікативної компетентності, професійної майстерності в налагодженні ефективних взаємин з іншими людьми.

Маючи високий рівень професійної підготовки (лікаря, вчителя, соціального працівника та ін.), фахівець покликаний створювати таке середовище для комунікації, в якому інший суб'єкт взаємодії

на рівні «людина–людина» зможе отримати очікуваний результат. Отже, актуалізується використання в підготовці представників соціономічних професій спеціальних технологій, в умовах яких вони матимуть змогу виявити власний рівень готовності, компетентності, праксеологічних умінь і навичок налагоджувати оптимальні міжособистісні взаємини. Такими педагогічними технологіями розглядаємо навчальні тренінги, які уможливають надання адекватної оцінки майбутнім фахівцям результативності виявлення соціальної компетентності в міжособистісних взаєминах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичний аналіз сучасних наукових розвідок дає змогу узагальнити, що в опублікованих літературних джерелах спостерігається посиленна увага дослідників до проблеми уточнення сутності соціономічних спеціальностей (професій). Так, Т. Браніцька пропонує структурувати критерії, за якими можна охарактеризувати конкретну професійну діяльність і зарахувати її до групи соціономічних: цілі діяльності (управління, оцінювання, контроль, виховання, обслуговування); засоби діяльності (вербальні та невербальні, опосередковані та безпосередні); умови праці (техніко-економічні, режимно-гігієнічні, соціально-психологічні); функції працівника професій типу «людина–людина» (оцінка стану соціальних об'єктів, управління людьми, навчання, виховання, інформаційне, соціально-побутове, медичне обслуговування) [13, с. 26]. Важливим аспектом у підготовці представників соціономічних професій (наприклад, соціальних працівників) Н. Амінов вважає формування соціального інтелекту і соціальної компетентності [1]. Розробку комплексного підходу до оцінювання та виявлення суб'єктивних критеріїв ефективності професійної діяльності, які використовуються представниками професій типу «людина–людина», визначено метою дисертаційного дослідження Ю. Якуніної [12]. Дослідники вказують, що на сучасному етапі мало приділяється уваги використанню активних технологій навчання, які дають змогу вирішувати завдання цілеспрямованого формування індивідуального стилю спілкування фахівців соціономічної сфери діяльності [5]. До таких технологій належать і навчальні тренінги, які дають змогу студентам апробувати власні знання і вміння у квазіпрофесійних ситуаціях, щоб сконструювати у своїй свідомості оптимальну модель соціономічної професійної діяльності. Проблему використання навчальних тренінгів у вищій школі розглядала Л. Бондарева на прикладі професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах [2]. Спрямованість та особливості використання тренінгових технологій визначали І. Вачков [4], Є. Дагаєва [6], Г. Марасанов [7], А. Панфілова [8], Є. Сидоренко [9], В. Федорчук

[11] та ін. Однак проблема формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей засобами навчальних тренінгів потребує більш поглибленого вивчення.

Мета статті полягає в розкритті особливостей використання дидактичних рольових ігор у навчальних тренінгах, спрямованих на формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Визначити ефективність професійної діяльності фахівців у професіях типу «людина–людина» можна лише в процесі встановлення результативності здійснюваного впливу представників соціономічних спеціальностей на іншу людину. Однак такі результати можуть лише засвідчити готовність чи невідповідність фахівця до ефективної роботи. Тому, щоб передбачити можливі «підводні камені» у професійній діяльності таких фахівців, необхідно сформувати в студентів, які здобувають освіту для роботи в професійній сфері типу «людина–людина», соціальну компетентність, що дасть їм змогу підвищити рівень готовності до міжособистісної взаємодії. Для організації ефективної міжособистісної взаємодії в роботі за фахом необхідно надати змогу майбутнім випускникам вищої школи (педагогам, соціальним і медичним працівникам та ін.) апробувати свою здатність комунікувати з іншими ще під час навчання. Найбільш доречним буде використання навчальних тренінгів – взаємопов'язаних ігрових чи ситуативних задач, підібраних відповідно до окреслених цілей і завдань, основою яких є моделі професійної взаємодії.

Зазвичай тренінги зараховують до сучасних технологій, хоча вони мають понад піввікову історію. Витоками тренінгів прийнято вважати так звані Т-групи, засновані учнями К. Левіна у 40-х роках ХХ ст. Успіх організації Т-груп призвів до формування Національної лабораторії тренінгу (США), де започатковано навчання менеджерів ефективної комунікації, вирішення конфліктів, прийняття рішень. Згодом у руслі гуманістичної психології виникає новий тренінговий напрям – тренінг соціальних і життєвих умінь, що потребує від організатора соціальної компетентності. Пізніше в Лейпцігському університеті М. Форвергом запропоновано соціально-психологічний тренінг, основною метою якого було підвищення компетентності в спілкуванні [6, с. 3].

Загалом використання навчальних тренінгів у підготовці майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей спрямовується на зміну установок і поведінки людей завдяки груповій взаємодії, де група, як своєрідне дзеркало, дає змогу побачити себе очима інших. Відтворення зразків такої взаємодії в майбутній професійній діяльності уможливується в умовах моделювання ігрових ситуацій оптимальної міжособистісної взаємодії.

Тому дидактичні ігри є важливим методом у тренінговій програмі. Участь студентів у виконанні квазіпрофесійних ролей у процесі проведення дидактичних ігор має на меті:

- розвиток у майбутніх фахівців соціономічних професій комунікативних умінь і навичок безпосереднього міжособистісного спілкування;
- активізацію учасників освітнього процесу;
- мотивацію до набуття професійного досвіду, позаяк має практичне спрямування на формування соціальної компетентності;
- зміну установок, оскільки студенти мають змогу визначити оптимальні та хибні дії на практиці;
- безпосереднє представлення навчального матеріалу в змодельованій квазіпрофесійній ситуації, хоча й в ігровій формі;
- наглядну демонстрацію застосування теоретичних знань у практичних ситуаціях професійної взаємодії;
- розвиток поведінкової гнучкості та ін.

Для ефективного використання ігрових ситуацій у навчальних тренінгах необхідно враховувати специфіку окремих ігор. Так, демонстраційні ігри дають змогу викладачу відобразити «правильну реакцію» в конкретній професійно-комунікативній ситуації (наприклад, для демонстрації нормативної поведінки). Саме така реакція може бути зразком для наслідування. Однак недоліком використання демонстраційних ігрових ситуацій може бути переконання студентів у тому, що існує лише одна (продемонстрована) модель поведінки. Тому демонстраційні ігри доречно використовувати з метою ознайомлення студентів із методикою проведення та участі в дидактичних іграх.

Максимально задіяти всіх студентів у роботі тренінгової групи дає змогу використання професійно-рольових ігор, в яких кожен учасник відтворює власне бачення можливих (адекватних, професійних, правильних або помилкових) поведінкових реакцій, виконуючи одну з ролей у ситуаціях соціальної чи професійної взаємодії. Сприяє розвитку критичного ставлення до власного розуміння доречності тієї чи іншої рольової поведінки використання прийому обміну ролями. Такий прийом дає змогу студентам привнести щось нове у вирішення стандартних професійних ситуацій міжособистісної взаємодії, що стимулює розвиток креативного мислення як важливої ознаки соціальної компетентності. Адже кожна особистість в ідентичних ситуаціях може виявляти зовсім різні реакції, поведінкові установки та дії.

Важливою в організації та проведенні дидактичних ігор у програмі навчальних тренінгів є роль викладача, який має дотримуватися таких рекомендацій:

- здійснювати вибір сценарію дидактичної гри, який сприятиме досягненню окресленої мети у формуванні соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей

та формулюванню ними значущих висновків, урахуватиме рівень підготовки студентів, буде правдоподібним та ідентичним реальним ситуаціям професійної взаємодії;

- *здійювати на початковому етапі найбільш активних і впевнених у собі студентів*, які добре володіють теоретичним матеріалом і навичками ефективної комунікації;
- *забезпечувати безпечне професійно зорієнтоване навчальне середовище* на засадах співробітництва, толерантності, взаємної підтримки, в якому студенти мають змогу набути нові знання, вміння і навички приймати оптимальні та ефективні рішення, висловлювати конструктивні зауваження (а не висміювати чи принижувати когось), що є основою соціальної компетентності;
- *здійювати в дидактичних рольових іграх усіх студентів*: частину – як учасників, інших – як спостерігачів, аналітиків, рецензентів, які в процесі обговорення висловлюють власні оцінювальні судження, рекомендації та висновки;
- *обов'язкова організація обговорення та зворотного зв'язку*, що дає змогу всім студентам проаналізувати продемонстровані професійні дії, визначити ефективність міжособистісної взаємодії, висловити міркування з приводу досягнення окреслених цілей і можливостей оптимізації професійної діяльності фахівців соціономічних спеціальностей, що свідчатиме про сформованість у них соціальної компетентності.

Таким чином, використання в навчальних тренінгах дидактичних рольових ігор професійного спрямування дає змогу майбутнім фахівцям соціономічних спеціальностей продемонструвати власний рівень готовності до організації оптимальних міжособистісних взаємин, що може бути одним із показників сформованості соціальної компетентності. Дослідники вважають, що жоден інший метод не дасть змоги досягти такого самого ефекту [6, с. 41].

Висновки і пропозиції. Використання дидактичних рольових ігор у навчальних тренінгах дає змогу підвищити емоційне залучення студентів у процес професійної підготовки, що призводить до усвідомленого сприйняття і кращого засвоєння теоретичного матеріалу, сприяє засвоєнню доцільних професійних умінь і навичок, апробованих і сформованих на основі активної участі у квазіпрофесійних ситуаціях ігрової взаємодії, дає змогу відкорегувати вже сформовані установки та усвідомити необхідність їх змін у потрібному напрямі.

Важливим аспектом у проведенні навчальних тренінгів є підготовка викладачів до організації такого навчання майбутніх представників соціономічних професій. Навіть однаковий сценарій (наприклад, формування навичок ефективної комунікації), має свою специфіку залежно від конкретної спеціальності майбутніх фахівців (педагогів, медичних чи соціальних працівників та ін.).

Тому в сценаріях навчальних тренінгів із метою формування соціальної компетентності необхідно враховувати специфічні ознаки роботи за фахом таких спеціалістів.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розробці тренінгових програм для формування педагогічної майстерності викладачів медичних закладів вищої освіти з метою осучаснення професійної підготовки майбутніх лікарів, медичних сестер, фармацевтів, які також є представниками соціономічних спеціальностей.

Список використаної літератури:

1. Аминов Н.А. Социальный интеллект и социальная компетенция (Факторные модели Дж. Гилфорда и Г. Марлоу в подготовке социальных работников) : теоретические основы подготовки социальных работников. Москва, 1992. С. 37–50.
2. Бондарева Л.І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2006. 21 с.
3. Браніцька Т.Р. Загальна характеристика фахівця соціономічних професій. *Збірник наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 25–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2012_6_7
4. Вачков И.В. Психология тренинговой работы: содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы. Москва : Эксмо, 2007. 416 с. (Образовательный стандарт XXI).
5. Гусарова Е.Н. Формирование индивидуального стиля общения специалистов социономической сферы в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Краснодар, 2001. 20 с.
6. Дагаева Е.А. 5 тренинговых программ «под ключ»: практическое руководство для тренера. Изд. 3-е, доп. Ростов-на-Дону : Феникс, 2015. 349 с.
7. Марасанов Г.И. Социально-психологический тренинг. 5-е изд. стереотип. Москва : «Когито-Центр»; Московский психолого-социальный институт, 2007. 251 с.
8. Панфилова А.П. Тренинг педагогического общения : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений]. Москва : Изд. центр «Академия», 2006. 336 с.
9. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетенции в деловом взаимодействии. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 208 с.
10. Типы профессий по Е.А. Климову. URL: <https://brainmod.ru/tests/manual/klimovs-types/>
11. Федорчук В.М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетенції викладача» : навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. 240 с.
12. Якунина Ю.Е. Субъективные критерии эффективности профессиональной деятельности в профессиях типа «человек–человек» : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология, эргономика (психологические науки)». Москва, 2004. 24 с.

Melnychuk I. Formation of social competence of future specialists in socioeconomic specialties by means of educational trainings

The article generalizes that interaction of the type “human-human” is a basis of activity of socioeconomic specialties representatives, who are intended to identify specific approaches to organization of optimal interpersonal interaction on the basis of formed social and communicative competence. The use of special technologies in training of socioeconomic professions representatives, in conditions of which they will have possibility to identify own level of readiness, competence, praxeological abilities and skills to establish optimal interpersonal relationships has been actualized. To organize effective interpersonal interaction in work on a specialty, it is necessary to enable future graduates of higher education (teachers, social and health care workers, etc.) to test their ability to communicate with other people while studying. The most appropriate will be the use of educational trainings – interrelated game or situational tasks, selected in accordance with the described goals and tasks, the basis of which is the models of professional interaction.

The use of educational trainings in the preparation of future specialists in socioeconomic specialties is directed to change attitudes and behavior of people through group interaction, where the group, as a kind of mirror, allows you to see yourself through the eyes of others. Reproduction of examples of such interaction in future professional activity is possible under the conditions of modeling game situations of interpersonal interaction. Therefore, didactic game is important method in training program. Participation of students in performing quasi-professional roles in the process of didactic games has the following purposes: development of communicative abilities and skills of direct interpersonal communication in future specialists in socioeconomic specialties; activation of the educational process participants; motivation to gain professional experience, since it has a practical focus on the formation of social competence; change of settings, such as students have possibility to determine optimal and false actions in practice; direct presentation of educational material in a simulated quasi-professional situation, although in a game form; clear demonstration of the use of theoretical knowledge in practical situations of professional interaction; development of behavioral flexibility, etc.

Key words: socioeconomic specialties, specialists, social competence, educational trainings, didactic games.